

Králík, Stanislav

K otázce přechodovosti samohláskového systému kelečského nářečí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1965, vol. 14, iss. A13, pp. [101]-108

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100348>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV KRÁLÍK

K OTÁZCE PŘECHODOVOSTI SAMOHLÁSKOVÉHO SYSTÉMU KELEČSKÉHO NÁŘEČÍ

Studium nářečí přináší, jak je známo, poučení o složitosti struktur národního jazyka v širším smyslu a jejich vzájemných vztahů. Přispívá tak k hlubší znalosti současné jazykové situace, především horizontálního a vlastně i vertikálního rozvrstvení jazyka, tj. vztahů mezi jazykem spisovným jako útvarem celonárodním a útvary nářečnickými a nadnářečnickými, do jisté míry pak i vztahů národního jazyka k jazykům sousedním. Má tedy dialektologie, ustupující ovšem v poslední době jiným lingvistickým zkoumáním, dosti co říci i k otázkám živé současnosti.

Zvlášť důležitá svědectví a poučení přináší studium místních nářečí přechodných. Jde o nářečí na územích, která v průběhu historického vývoje měnila svůj poměr k oblastem sousedním a kde v důsledku těchto proměn docházelo k změnám v nářeční struktuře. Rozborem a výkladem takových nářečí se nejen často vyjasňují minulé vývojové procesy v souboru národního jazyka, nýbrž se přispívá i k řešení otázek obecně jazykových, např. otázky vzájemného vlivu dvou blízkých jazykových systémů, závislosti jazyka na společnosti, rozvoje a zániku určitých vrstev výrazových prostředků jako odrazu procesu společenského apod. Takové přechodné jazykové útvary jsou obvykle při hranicích větších nářečnických oblastí; svědčí někdy o dávně změněných vztazích mezi nimi, o pohybu obyvatelstva, o změnách ekonomických a sociálních, o všem, čemu se v nářečí dostalo výrazu.

Při hranicích hanácko-moravskoslovenských jsou zvlášť zajímavé dva takové úseky: v jejich jižní části skupina nářečí dolských a v části severní, při středním toku řeky Bečvy, nářečí kelečské. Nářečí dolská byla již popsána před desíti lety,¹ monografie o nářečí kelečském čeká na své uveřejnění.

Svým celkovým charakterem patří kelečské nářečí² spíše do souboru dialektů moravskoslovenských,³ má však také rysy, které — viděno z hlediska vývoje — neklamně ukazují na starší souvislost tohoto nářečnického území s oblastí západní, hanáckou. Vlny jazykových změn šířících se ze západu pronikaly na Kelečsko, některé z nich ovšem přes ně dále na východ, na Valašskomeziříčsko, Štrambersko a na Opavsko, jiné zasáhly větší či menší měrou jen vlastní kelečské území a dále se už nerozšířily a některé nedospěly ani sem. V důsledku toho má kelečské nářečí několik jevů společných s nářečnickými západními i východními, několik jen s oblastí nářečí východních nebo naopak jen s nářečnickými západními a pak několik jevů (dvojhlásky ej, ou) vlastních jen sobě, které jsou sice výsledkem západní diftongizace, avšak v důsledku pozdější izolovanosti Kelečska od oblasti nářečí hanáckých, v nichž se tyto dvojhlásky v dalším vývoji monoftongizovaly, zachovaly se tu beze změny.

1. Nejdále na východ pronikla přehláska 'á > ie (> í).⁴ Toto 'á, v němž v průběhu vývoje splynuly st. 'ā se st. 'á, se v nedepalatalizovaném postavení v kořených slabikách v českých nářečích obvykle měnilo v ie (> í);⁵ tak je v hanáčtině

v sousedství nářeční oblasti kelečské (v obcích Příkazy, Osíčko, Loukov, Libosváry, Horní Újezd, Býškovice, Rakov, Opatovice atd.) např. *uvízl, síjha, ozýbat, vzyt, žýžeň, požýt* (|| *požat*), *načýt* (|| *načat, načnót*), *utít* (|| *utat*), *přýstka* (|| *přast, přaslíca*); *smít se, rozýt, zehřýt, okřýt* apod., v kelečském nářečí *zapít* (|| *zapjat, zapnout*), *uwiznout, spomínat, fsejknout, sejha* (= sáh), *ozýbat* || *ozejbat, vzyt* || *vzejtej* (|| *vzat*), *žýžeň, požýt* (|| *požat*), *načýt* (|| *načat*), *tíha, utít* (|| *utat, utnout*), *přejstka* (|| *přast, přastka, přástfa*); *dosyhat, zapřýhat, zaykat se; smít se, přýmej; vít, díť se, sýt, okřýt, přýt* atd., v nářečí středobečevském, sousedícím s nářečím kelečským na východě (v Choryni, Lhotě u Choryně, v Brankách, v Jareově atd.) *ozýbat, uwiznúť, síjha, vzyt, přýstka* || *přýstfa* (|| *přast, přact*); *zapřýhat, dosyhat; nasmit sa, přýt* (|| *přát*), *okřýt*, ale jen *načat, načat, načnúť, utát, utat, utnúť*, v nářečí karlovičském *vzyt, uwiznúť, žýžeň, přýza* (|| *přaza*); *smít sa, přýt* (|| *přát*), *vít* || *vjet*, ale jen *utát, zapjat*, v nářečí štramberském *vzyt, síjha, uwiznúť, žýžeň, zaykat se; smít se, přýt* (|| *přát*), v nářečí středoopavském *ož'ubač', uwiznúť', ž'uzeň, přýza, zapřýhač', zajkač' se; smít se, ož'yl, přýhřyl, zaš'yl* atd.

V koncových slabikách — v 3. os. množ. čís. přítomného času sloves typů *prosyť, trpjet* — se naproti tomu na velké části kelečského nářečního území (ve všech obcích mimo Kelč, Malhotice, Všechnovice, Provodovice a Komárno) zachovalo — stejně jako východně od kelečské oblasti — 'á < 'ã nepřehlasováno, např. *divjá se, dójá, choďá, chytá, koupjá, mlátá, mluvjá, nosá, patřá, prodloužá, prosá, sadá, zvóná; drzá, hledá, hořá, klečá, ležá, nesmjá, povjedá, sedá, spjá, trpjá, umjá, vjedá* apod.

V záp. části nářečí (v obcích výše uvedených)⁶ jsou tyto slovesné typy v 3. os. množ. čís. zakončeny jen na uniformní *-ijou* / *-yjou*,⁷ např. *divijou se, dójijou, nosyjou, prosyjou* apod. Tato koncovka se postupně rozšířila i do ostatních obcí nářeční oblasti (s konc. -'á), takže jsou v nich tvary obojího zakončení: v Babicích, Dolních a Horních Těšicích tvary s *-ijou* dokonce převažují, v Komárovicích je poměr mezi oběma koncovkami vyrovnán, v ostatních obcích mají tvary na -'á převahu.

V koncových slabikách podstat. jmen typu *znameňi* (v 2. p. jedn. čís. a v 1. a 4. p. množ. čís.), jakož i u přídav. jmen žen. rodu typu *lešni se st.* 'á přehlasovalo⁸ jak v nářečích západních, tak v oblasti moravskoslovenské. Je tedy v nářečí kelečském shodně s oběma oblastmi 2. p. jedn. čís. *seli, kořeňi, staveňi, zeli* (|| *do zelé, obilé, podmásle, petrželé* ve východ. části území), 1. a 4. p. množ. čís. *procesy, psáňi, znameňi...*, 1. p. jedn. čís. *bočňi, horňi, polňi, lepší cesta, spodňi, staršy, vječy sukňa* apod.⁹

Také krátké 'a (v němž splynuly st. 'ä a st. 'a) je v kelečském nářečí — stejně jako v nářečích hanáckých — uvnitř slov přehlasováno, např. *deset, ščestí, teškej, ječmeň, jetelina* || *detelina* || *detelina, pjet, devjet, vjecej* (= víc); *žoužel, jehňe, Jeňik* (|| *Jaňček*), *jeřabinky, jesle, jestřáb, ješčerka, jezovec, zjevení; klečet, kryčet, ležet, přešet* apod. proti středobeč. *jahňa* (|| *jehňa*), *jařabiny, jasla* (|| *jesle*), *jašťráb* (|| *jestřáb*); *klečat* (|| *klečet*), *ležat, styšat* apod. (je však i v středobečevském nářečí *ješčerka* || *yščerka, jezovec* a naproti tomu zase v nářečí kelečském *kolaja*). Tvary inf. *máčat, míšat, napájat, obracat, stavjat, válat se, vješat, vracat* apod. jsou ovšem jak v nářečí středobečevském, tak kelečském a v přilehlé oblasti hanácké.

V koncových slabikách se 'a < st. 'ä v kelečském nářečí přehlasovalo shodně s nářečími západními, např. *se, te; hřebje, kotě, kuře, kozle; hovjezy, telecy* (maso), na rozdíl od nářečí středobečevského, kde je *sa, ta; hřýbja, hůsa, kozla, tela* (ale *hovjezy* maso) nebo nářečí karlovičského s tvary *kota, hřýbja...*, *prasačy, telacy* (maso) apod.

Za st. 'a v koncovém postavení není přehlasované -e ani v nářečí kelečském: 1. p. jedn. čís. *baraňica, práca, noša, mřeža, kolňa, žáňa...*, 2. p. jedn. čís. neživot.

rodu muž. a střed., např. *konca, kotáča, sráča, pocháča, pňa, koša, křežza, rýla, hája...*, *srca, toža, pola...*, 2. a 4. p. jedn. čís. muž. rodu život., např. *šefca, oráča, sekáča, medvjeđa, zmrzloňa, učytela, hrobařa, zlođeja...*, 1. a 4. p. množ. čís. střed. rodu žňa, *pola, mořa...*, 1. p. jedn. čís. žen. příd. jmen přivlastňovacích *naša, moja* apod.¹⁰

Provedla se tedy přehláska 'a > e v kelečském nářečí jako náběh k jazykovému zákonu.

2. Změna 'u > i (y) se v kelečském nářečí podobně jako v sousedních nářečích hanáckých a v nářečí středobečevském v podstatě neprovedla; tak je v hanáckých obcích už výše jmenovaných např. *čuch, čud, košula, klučka, břuch, přynđe, juh...*, *códit, šcór, čódit, dóra, klóč, poklózat, lóbat, plóca, lótosť...*, v nářečí kelečském *čuch, čuchat, čut, košula, kožuch, hňus, blut, čelusta, kluka, pokluďit, pluskat, plut, Jura, břuch, Juhyň* (jméno říčky)..., *coudit, čoud, šcouplej, šcúr, kožoušek, žoužel || žoužal, klouč, poklouzat, poloubit, plouca...*, v nářečí středobečevském *čuch, košula, kožuch, břuch, klučka, cuzý, zutra...*, *ďura, klúč, poklúzat, plúca, je mi líto...*

Pokud jsou v těchto nářečích tvary přehlasované, jsou zřejmě z jazyka spisovného:¹¹ v nářečích hanáckých *čych* (|| *čuch*), *cyt*, *vňitřek, jih, liďi...*, *cětít* (|| *čytít, klíč*) (|| *klóč*), *plíca* (|| *plóca*), *lítóť* (|| *lótost*), *to se mi lébí...*, v nářečí kelečském *cyt, cyzý, zytra, vňitřek, liďi, lítovat, yh, Yřka* (|| *Jurka*), *Yřčėk* (|| *Juřėjk*)..., *cejťit, čjhat* (|| *čejhať*: *čouhat* s odlišným významem), *klíč* (|| *klouč*), *líbat* (|| *lejbat*) (|| *loubat*), *lejbit se, slíbit* (|| *slejbit*), *lítóť, plíca* (|| *plejca*) (|| *plouca*)..., v nářečí středobečevském *cyzý* (|| *cuzý*), *jih, liďi* (|| *lidé*), *zytra* (|| *zutra*)..., *klíč* (|| *klúč*), *je mi líto* (|| *je mi líto*), *slíbit*...

Podobný stav jako uvnitř slov je také v slabikách koncových. Je tedy v kelečském nářečí v 3. p. jedn. čís. podstat. jmen muž. a střed. rodu koncovka *-u, řetazu, křežzu, ohňu, polu, mořu...*, v 5. p. jedn. čís. *kovářu, Mateju...*, ve 4. p. jedn. čís. žen. jmen a zájmen např. *našu čepicu, Hanču, ju...*, v 3. p. jedn. čís. (a podle něho i 6. p.) střed. rodu u nejst. generace *-ou < ú*, např. *g zelou, pěřou; na procestjou, f proutou, po ptaňou, ve staveňou, v obilou, zelou* (|| *obv. g zelí...*, *po ptaňi*); v 7. p. jedn. čís. žen. jmen a zájmen rovněž *-ou < ú*, např. *dušou, kostou, prpjelivostou, kolňou, voulou...*, *z našou, ňou...*, u sloves. tvarů *u/ou < ú*, např. v 1. os. jedn. čís. *chcu, pišu, kryju, piju...*, v 3. os. množ. čís. *chcou, pišou, bijou, mlátjyou, prosyjyou...* (|| *dajú, majú, povídajú* v některých okrajových obcích nářeční oblasti vedle tvarů s dvojhláskou). Tvary přehlasované jsou jen v 3. p. jedn. čís. muž. rodu *křežzu* (|| *obvykleho křežzu*), ve 4. p. jedn. čís. *paňi*, v 3. p. jedn. čís. podstat. jmen typu *zmaňit* (*zelí, pěřý...*) *zelou, pěřou...* u nejst. generace) a ve 4. a 7. p. jedn. čís. přidav. jmen žen. rodu *cyzý, tmařšý, dolňi, ytřňi...*

3. Charakteristický ráz vtiskla kelečskému nářečí diftongizace *ý > ej* a *ú > ou*. Tato změna, která se provedla na větší části českého jazykového území (vyjímajíc oblast nářečí moravskoslovenských a lašských), zasáhla na Kelečsku a na území nářečí dolských také *ý < st. í* a *í < ie*, 'ú' v určitých postaveních, resp. také *ú* cizího původu a *ú < uó < ó*. V nářečích hanáckých došlo později k monoftongizaci obou diftongů, na Kelečsku (a do značné míry také v nářečích dolských) se však dvojhásky v důsledku pozdější izolovanosti těchto území od oblasti hanácké zachovaly.¹²

Důsledně se v bifonematický diftong změnilo v nářečí kelečském st. *ý*. V hanáckém sousedství je místo něho nový monoftong *é*, v nářečí středobečevském je st. *ý* zachováno. Odpovídá tedy hanáckým slovům jako *pécha, bék, bévat, věška, pozuměvat náčeňi, tédeň, déchat, sépečka, hlěpka, mlén, stréc...* v kelečském nářečí *pejcha, pejř, bejk, bejvat, vejř, vejška, mejto* (|| *častěj. mýto*), *omejřit se, zmejšlat, umejvat se, tejdeň, tejkat se, tejrat, dejchat, sejček, sejpka, hlejпка, tejtka, mlejn*, (|| *mljyn*), *nedo-*

slejchá, plejtkej, plejtfa (= ploutev), *vyslejchat, rejpat, rejža, strejc, zakrejšat, kejška, kejvat, hejšat, hejškat*... proti středoboečevskému *pýcha, býk, výška, dýchat, hýpka* || *hýpka* || *zhýpka, mlýn, strýc, kýška, hýbat*..., hanácké předponě *vé-* v slovech jako *vébor, vélet, véminek, vémluvné, véraz, véstava, véznam*... kelečské *vej-* v slovech, jako jsou *vejbor, ve vejhni, vejhra, vejklad, vejlet, vejminek, vejmluva, vejraz, vejraška, vejřečnej, vejspa*... proti středoboeč. *výhra, výlet, výmluva*... a konečně hanáckému *é* v příponách a koncokách (např. *pastěť, dobré deň, Veliké pátek*...) keleč. *ej* v těchto postaveních, např. *netopejr, pastejř, outerej, žúltej kříteček, malej chlapec, dobrej deň*... proti středoboeč. *pastýř, pyšný chlap, tředý chlap*...

Na souvislost kelečského nářečního území s hanáckou oblastí ukazuje také skutečnost, že pravidelné tvary s dvojhláskou jsou v jeho západní části; v Kelči a v obcích sousedících s nářeční oblastí středoboečevskou, jako jsou Komárno, Kunovice, Police, jsou vedle sebe tvary diftongizované a tvary s *ý*, např. *bývat* || *bejvat*, *strýc* || *stvejc*, *výminkář* || *vejminkář*, *dobrý chlap* || *dobrej chlap* apod., v ostatních obcích tvary s dvojhláskou jen převažují.

Méně důsledná je změna *ý < st. í* a *z í < ie*, 'ú po souhláskách *s, z, š, ž, c, č, ř* (o změně po *l* viz dále). Nejčastější je v kořeni slov, např. *usejšat*; *sejšora*, *Sejškorec* (pomístní název), *v zejmye* (|| *v zýmje*), *šejpky* (|| *šýpky*), *užejvat*, *čejtat* (|| *čýtat*; = počítat), *hřejbek*, *křejdlo*, *okřejnek* (|| *okřýnek*), *přejšnej* (|| *přýšnej*), v slovech cizího původu *cejcha*, *cejp* (|| *cýp*); *dřejzek* (|| *dřýzek*); *šejknout*, *mješejc* (|| *mješýc*), *na sejni* (|| *na sýni*, *sýň*), *ozejšat*, *vzejt*, *vzejtej* (|| *vzyt*, *vzytej*), *zejvat*, *dozejrat* (|| *dožýrat*), *zejdlo* (|| *žýdlo*) *začejnat*, *dřejmat*, *hřejbje* (|| *hřýbje*), *hřejchy* (|| *hřých*), *křejb*, *křejšyt*, *Mezdřejčý* (|| *Mezdřýčý*), *okřejt*, *zehřejtej* (|| *ohřyt*, *zehřýtej*), *pořejz*, *to se mi přejčý*, *napřejky*, *přejmo* (|| *přýmo*), *přejstka* (|| *přýstka*), *řejčyca* (|| *řýčyca*), *řejkat*, *řejdit*, *skřejtek*, *střejkačka*, *střejlat*, *třejška*, *třejsto*; *cejtit*, *čejhat* (|| *čýhat*), *šcejřyt se* (|| *ščýřyt se*) apod.; je však vždy jen *naščívíti*, *požýt*, *okřýt*, *oprýt se*, *premrýt*, *umřýt*.

Také v předponě *přý-* a v příponách slov je diftong velmi častý: *prejšdanek*, *prejšchod*, *prejškopa* (|| *přýškopa*), *prejšmy*, *přejšada*, *přejštodútek*, *přejšnyek*; *kosejšř*, *lesejšk*, *nosejšk*, *psejšk*, *vozejk*, *košejšk*, *nožejšk*, *nožejšce* (|| *nožýce*), *bičejšk*, *neboščejšk* (|| *neboščýk*), *Juřejšk*, *stajejšek* apod.

V ohýbacích koncokách však na Kelečsku dvojhlásky není, např. v 1. p. jedn. čís. podst. jmen typu *znameňi* (*hložý, operací, atestací, chabažžý*...), v 2. p. množ. čís. podst. jmen *husý, ovcý*..., v 6. p. množ. čís. podstat. jmen *f Komárovicých, Ťešvcých* (|| *-ách*)..., v příd. jménech *cyzý, hovjezý, přejčý (cesta)*..., *staršý, vysocý (chlapi)*..., u sloves (*musým, musýš, musý, kazý, křýčý, přšý, vjeřý*...) — zřejmě vlivem tvaroslovného systému.

Rozložení dvojhlásky *ej* v těchto případech neodpovídá zcela situaci v sousedních nářečích hanáckých. V těch je na místě diftongu jednak *é < staršího ej*, jednak také *í (ý)* bez předcházející diftongizace; *é* je např. v kořeni slov *zětra* (|| *zytra*), *v zémje*, *čětat*, *sětko*, *cěcha* (|| *cýcha*), *trochu cěnu* (|| *cýn, cýnovat*), *začěnat*, *vysěvat*, *křěž* (|| *křýž*), *křeb*, *do křěbí, třeska*..., v předponě slov *přehoda* (|| *přýhoda*), *překlad*, *překladně* (|| *přýklad*), *předanek*, v příponových slabikách slov *lesék, nosék, psék, vozék, nožék, nožece, nebošček starěček*..., v koncovce 2. p. množ. čís. podstat. jmen, např. *moz husé, kozé, suzé*..., a pravidelně v koncokách slovesných, např. *mjerčem, prosém, prosěš, prosé, práše, přše, tešem se, vozém, vozěš*... Naproti tomu je *mješýc* (|| *mješéc*), *ozýbat*, *vzyt*, *sýha*, *na přýstku, dřýmat, hřýbje, ščýpat, okřýt, zehřýt* apod., jakož i *přýsada, přýstodútek* || *přýstodetek*...

Po *l* jsou v nářečí kelečském téměř pravidelné tvary obojí, s dvojhláskou i bez ní, např. *hlíšty* || *hlejšty*, *klínek* || *klejšek*, *lejce*, *líčyt* || *lejčyt*, *lístek* || *lejstek*, *lístí* || *lejstí*,

sklejšnat (= klížít), slejmovitá zem (: slín), šlišky || šlejšky, klíč || klejč (|| klouč), ležbat (|| loubat), líbit se || lejbit se, plíca || plejca, (|| plouca), slíbit || slejbit; fčelín || fčelejn, kamrlík || kamrlejk, knoflík || knoflejk, kolejk, králík || králejk, telík || lelejk, ma-lejček, pacholejk, rohlik || rohlejk, stolejk, špendlejk... a také poňdelí || poňdelej.

V sousedních nářečích hanáckých jsou tvary s *é* < *ej* po *l* častější než po sykavkách a po *ř*: léstek, léstí, slén, lébit se, lézat, lézanka, uklézat, léčyt (= líčit), bylo mi ho léto (|| líto || loto), létost (|| lítost || lóto), slébit, kléč (|| klíč || klóč), jeletko, knoflek, kolék, rendlek, stehlék; Dostaléčka, Mikulék, Sjtjtlék; pálem, páles, to mne bolé... Vedle toho jsou tu však také slova s *i* (bez starší diftongizace), např. líce, plíca.

Tvary s dvojhláskou po *l* vznikly zřejmě podle slov s dvojhláskou po *l*, kde byla diftongizace obvyklá (typ *ve mlýně* > *ve mlejně*),¹³ a jistě také proto, že se jednoznačně jako úzké *i* (příznakové), které se nediftogizovalo, pocitovalo jen *i* v postavení po retnicích a retozubnicích (nikoli už po *l*); mimo toto postavení byl protiklad *i/y* do značné míry, třebaže ne zcela, jak je patrné z dnešní výslovnosti *i* po *l*, neutralizován.

Dvojhláska *ej* za starší *i* není rozšířena na celém Kelečsku stejnou měrou; v Malhoticích, Všechnovicích a Provodovicích jsou častější tvary s *í*, podobně jako v sousedních nářečích hanáckých, ve východních obcích kelečské nářeční oblasti jsou častější tvary diftongizované. V nářečí středoboevském se starší *i* přirozeně nediftongizovalo.

Také změna *ú* > *ou* se provedla na celém kelečském území s výjimkou postavení na počátku slova a v slovech jednoslabičných, kde je nepravidelnost. Diftongizovalo se jednak st. *ú*, *'ú* (pokud se nepřehlasovalo) a starší *ú* v zdomácnělých slovech cizího původu, jednak také *ú* < *uo* < *ó* (i cizího).

Je tedy za st. a starší *ú* dvojhláska pravidlem uvnitř slov i v slabikách koncových. V sousedních nářečích hanáckých je za dvojhlásku monoftong *ó* (< *ou*), v nářečí středoboevském se *ú* zachovalo. Je tedy proti hanáckému *pót*, *bórka*, *fósa*, *Olomóc* || *Hotomóc*, *móka*, *códit*, *códit*, *sósed*, *šcór*, *zóžel*, *hnót*, *uróbnót*, *kósek*, *sósed*, *klóč* (|| *kléč* || *klíč*), *plóca* (|| *plíca*), *lótost* (|| *létost* || *lítost*), *poklózat*, *polóbit*, *lobát*, *lobanec*, *dlóho*, *hlópé*, *lóka*, *Lókovjácy*, *dróška*, *hlópka*, *đóra* (|| *đíra*), *kódel*, *hópat*, *kósat*, *kópit*, *kóryt*, *slóžyt*, *obróbit*, *zablódit*, *kót*, *kohót*, *sód*, *vypóšcat* (|| *vypúšcat*), *pócyt* (|| *púcyt*), *cófat*, *dófat*, *fókat*, *trófat sy*, *pochótka*, *holóbjata*; *óteré*, *óské*, *ózek*; v konci slov, např. v 7. p. jedn. čís. podstat. jmen žen. rodu *pod lafkó*, *s kuró*, *s tó stámó*, *ze starostó*, v 3. a 6. p. jedn. čís. podstat. jmen střed. rodu typu *znameňí*, tedy *g obiló*, *staveňó*, *zeló*, *† chrasťó*, *prótó*, *šášó*, také v *záró* (= v září), ovšem vedle tvarů na *-í/ý*, ve 4. a 7. p. jedn. čís. přídav. jmen (*staró krávu*, *krávó*), v 7. p. zájmen s *těbó*, *s tó*, *s řó*..., v 3. os. množ. čís. *beró*, *sečó*, *só*, *vizó*, *vjeďjýó*, *volajó*... kelečské *putec*, *pout*, *bouřka*, *fousa*, *Olomouc* || *Hotomouc*, *mouka*, *hnout*, *lisknout*, *trhnout*, *couřit*, *couhat*, *souchoty*, *soused*, *pazour*, *čoud* (ale *čudit*), *šcouplej*, (ale *šcúr*), *šoustat*, *žoužel*, *klouč* (|| *klejč*, *klíč*), *kloudnej*, *louza*, *plouca* (|| *plejca*, *plíca*), *poklouzat*, *poloubit* (|| *polejbit*), *dlouho*, *hloupej*, *loučyt se*, *louka*, *stoup*, (ale *stúnko*), *žaloudek*, *drouška*, *kroupy*, *krouřit*, *obrouřit*, *roubat*, *trouba*, *troufat sy*, *troubit*, *koudel*, *koukol*, *koupelka*, *koupit*, *kousek*, *kout*, *kohout*, *bouda*, *foura*, *žentour* (|| ale *mundúr*), *agnoustek*; v koncových slabikách, např. 7. p. jedn. čís. *dratfou*, *mrkfou*, *pracou*, *pamjetou*, *voulou*, 3. a 6. p. jedn. čís. podstat. jmen střed. rodu *setou*, *staveňou*, *zelou*, *pěrou* (|| tvarů na *í/ý*), 4. a 7. p. jedn. čís. přídav. jmen *veselou*..., 7. p. zájmen s *těbou*, *s tou*, *s řou*..., 3. os. množ. čís. *vedou*, *nesou*, *chcou*, *dórijou*, *spijou* (|| *đójá*, *spjá*... viz výše). V Komárně, Kunovicích, Kelečské Lhotě, Policích, částečně v Kladerubech, Zámorskách a někdy i v Horních Těšicích a Rouském jsou také tvary na *ú*, např. *do Holomúca*, *nadúvat*, *jednúc*, *súd*, *dúho*, *lúka*, *lúčné seno*, *postúchat*, *kúpít*, *kúsek*..., 4. p. jedn. čís. *stabú*

robu, 7. p. jedn. čís. *tú cestú, za mnú*, 3. os. množ čís. *nevynesú* a zvl. *sú, dajú, majú, vystupujú*... jako v sousedním nářečí středoboevském, kde je *ú* důsledně, pokud se nepřehlasovalo.

V postavení na počátku slova se v nářečí kelečském *ú* většinou zkrátilo, a proto se ani nediftongizovalo: *ubočý, učet, uhonek* (= nemanželské dítě), *uhor* (// *ouhor*), *uhor, uchmatek* (ve rčení „*dostala to enem uchmatkem*“), *uchrana*, do *Ujezda* (: han. *Ójest, Óješćacy*), *ujma, uklid, ukolnica* (= ozdobná obruba malby na zdi u stropu), *úlisnej, umínek* (= úmysl), *umlwa, umor, umysł, unava, unor*, (*dřít*) *do upadu, upis, uplawica, uraz* (= houser v šíji), *uročytej, urad, usuźnej, ustav, uxor* (= spodní obruba dřevěné nádoby), *utrata, utratnej, uwitek* (= malý svazek), *uwjer, uwodnica* (= plachta na dítě při úvodě), *uwoz, uwrat, wratnica, wratnik, uźlabina*; v některých slovech je však délka a nezřídka také dvojhláska: *úkołek* // *oukołek* (= poslední řada snopů ve vrstvě ukládaného obilí), *úlewa* (// *ulewa*), *úlewałk, útoha, úl, v úli* // *oul, ouplněk* (// *uplněk*), *úroda* // *ouroda, ourodnej* (// *uroda, urodnej*), *ourok* (// *urok*), *úskej, úsko* // *ousko, oustawa* (// *ustawa*), *ústavek* // *oustavek* (= malé stavení) (: han. *óskéj*), *úzek* // *ouzek* (= tkaný pásek na plachtě) (: han. *ózek*), *Ústí* // *Oustí* (:han. *Óstí, v Óstó*) (// *Ustí, Ustěćák, usteckej*), *útek* (= základní příze při tkání), *outerej, outerek* (:han. *v óteré*) (// *uterek*), *útržek* (= tržba), *owod* (:han. *na óvod*) (// *uwod*).

Jak již bylo uvedeno, diftongizovalo se v nářečí kelečském, nikoli však v nářečích hanáckých (a přirozeně také ne v nářečí středoboevském) *ú* < *uó* < *ó*, obvykle však jen v slovech dvouslabičných a víceslabičných, a to nikoli důsledně; je tedy v nářečí kelečském *poučýt, pousobit, voula, vouňa, Potoučka* (pomístní název) *stoulek* (// častěj. *stúlek*), *doulek* (// častěj. *dútek*), *douchodni, louško, droubeř, hrouza, naroustl, chouwa* // *chúwa, chouza, houza* (= část domu); *šnouva, prouba, rouža, Roužena, rouženec* (:han. *pičýt, wila, wúňa, stúlek, dútek, přýstodútek, drubež, hrúza, rúst, chúza, húra*; *šnúra, rúža, rúženec*); v koncových slabikách slov *chudouplka, babouška, vlašouška, jatouška, hnojouška, potkouška* (: han. *hnojúška, pod raňújkó*); ale je kelečské *gyposofka, sofka, žydoska* stejně jako např. han. *potkoška*; dvojhláska je rovněž v keleč. koncovkách v 2. p. množ. čís. podstat. jmen. muž. rodu (*chlapou, Hlavicou, oráčou*..., *ze schodou, zemjákou, košou, strojou*...: han. *chlapú, u Novákú, wéminkárú*..., *bez jósu, vlasú, líkú*...), v 1. a u neživ. i ve 4. p. jedn. čís. příd. jmen. přivlastňovacích (*strejcou, Pajdlou, Králekou*: han. *Frantú*...).

V jednoslabičných slovech v kelečském nářečí dvojhláska obvykle není: *sfúj, tfúj, dvúr, wút, múj, stúl, dúl, hnúj, súl, kúl, kúň, húl*; je však vždy *poust, vouz, nouz*, inf. *roust* (: han. *púst, wúz, núz*, inf. *rúst*).

V souvislosti s diftongizací *ý* a *ú* změnilo se téžeslabičné *aj* > *ej* a *a* + *u* > *ou*. Tato změna se provedla na celém území kelečského nářečí téměř veskrze, zcela ve shodě se sousedními nářečimi hanáckými. V nářečí středoboevském zůstalo jak *aj*, tak také *a* + *u*.

Je tedy v nářečí kelečském *ej* v *hejnej* (// *hajnej* vlivem spis. jazyka), *krejčýř, vejce* (odtud i 2. p. množ. čís. *vejec* a zdrobnělé *vejčiko*), *řčerejšý; nejblíž, nejtačnýš, nejračý, nejspjěš; obyčej, prodej, prej*, v rozkaz. způs. sloves typu *deťat* (*dej, dejte, dočkej, nasejpej, nesmekej*) a *hrát, krát* (*hrej* // řídč. *hraj, krej, řídč. kraj*); v přísl. *dneskej* (// *dneskaj*), *řčylkej* (// *řčylkaj*), *henkej* (// *henkaj, henkajk, semkej* (// *semkaj*), odpovídající han. *héné, kréčý, věce, řčerejšý, ot přetřčerejška; nělepšý, něchytřčejšý; obyčéné, na prodé, dé to wa kré* (: keleč. *na kraj*), v rozkaz. způs. *dé mi, ukré sy sám*... Podobá s *aj* je v nářečí kelečském řídčká: vedle slov obecně rozšířených jako *hajnej* (// *hejnej*), *kraj, tajnej* je jen v slovech *lišaj, kolaj* // *kolaža, výdaj*. V nářečí středoboeč. jsou naproti tomu tvary jako *vajce, řčerajšý deň; najlepšý, najwec* // *návjec, najskrača*;

lišaj, na prodaj, v rozkaz. způs. daj mñe pokoj, nedožýraj, prodaj mi... pravidlem.

Shodně s nářečímí hanáckými je rovněž změněno staré téžeslabičné *a + u*: kelečské *pouk* (|| *pavouk* vlivem spis. jazyka), *poučyna* (|| *pavučyna* vlivem spis. jazyka), *pouz, pouzovat, pouzovník, ratouz* odpovídá han.: *pók. počyna, póz, pózovník* || *pózovník*): středobech. *pauz, pauznák* || *púz, púzovat, púzovník* v Podhradní Lhotě — v těsném sousedství s nářeční oblastí hanáckou. V cizích slovech později přejatých se v kelečském nářečí *au* zachovalo: *forhaus, kaucý, šrapštyk* (|| *šrupštyk*).

K nadměrné diftongizaci došlo na Kelečsku pravděpodobně v souvislosti s trestáním účastníků povstání na straně českých odbojných stavů na statku¹⁴, kdy přišli na Kelečsko noví osadníci z jiných nářečních oblastí. Také později, v průběhu třicetileté války přicházeli sem noví lidé (osazovali zpustlé statky nebo se přistěhovali v souvislosti s pohyby vojsk v této oblasti). Ti ve snaze přizpůsobit se rychle domácímu prostředí také řečí nahrazovali ve své mluvě hlásky *ý, ú* diftongy *i* v postaveních, kde se jinak *ý, ú* nediftongizovalo.

4. Naproti tomu se podobně jako v nářečí středobechevském zachovalo v podstatě v kelečském nářečí starší nezúžená *ó* (srov. dále). Tak je tu uvnitř slov *péct, pérko, křéct, dvéřka* || *dvéřka, véct, vsť, méno, otepka, téct, délka, děšč, nést, séct, večér* (|| *večýr*, hlavně v pozdravu *dobrej večýr*), *hñéct, klěšče, kolěpka, mlěko, polějka, přehlédat, talěř, krév, rěz, řéct...*, v koncových slabikách slov *lřebének, kamének, plamének, prstének, osétek, kužétek, kořének, bochének, ohének* (: *pecenek*), *křepělka, puténka, sukénka, seménko, sjetětko, bidělko, dénko, kolénko, polénko, okénko...*, l. p. množ. čís. *Mašlaňé, Hradilé, Hlavcé* (|| *Mašlaňi, Doležali, Hlavicy*), l. a 4. p. jedn. čís. *cukrové, Posfátné, stupné, obilé, petrželé, podmáslé, uhlé, zelé*; příd. jméno střed. rodu *dobré, dobrého...*

Jen v západní části nářečí (Malhotice, Všechnovice, Provodovice, částečně Komárno) je změna *é > ý/í* provedena podobně jako v hanáckém sousedství: *pýrko, dvýrka, kamýnek, večýr, kužýtek, otýpka, putýnka, dýlka, dýšč, chlib, lík, lískovej, lítat, rozkaz. způs. líc, lít, v líte* (: *leto*), *mlíko, límec, kolípka, políjka, handlíř, talíř, krýv; Doležali, Hradilí...*; *obilí, podmáslí, uhlí, zelí...*, *cukrový, stužný, stupný* (|| *stupné*), *f Komárnym*, v příd. jm. *dobrý (mlíko), dobrýho...* (srov. han. *pýrko, pýro, pýc* || *pýct, otýpka, týc* || *týct, dýšč, donýst, sýc, večýr, kolípka, mlíko, políjka, chlib, chlív, talíř, krýv, rýž, rýc, šýsté, sýdmé* || *sesté, sedmé* (školák), *šýl* || *šýl* (šla, šlo); *kamýnek, okýnko; Stehlécý, Palí, Spáčýlí*¹⁵...; *racý, lumpí, chlapi; obilí, petrzelí, zelí, v Róskym, v Rakovým, od dobrýho človjeka, neco mlsnýho, záďiska má šyroký...*, *prvy*). Nezdídka se však i v této oblasti setkáváme s tvary *s é*, např. *nést, péct, séct, véct...*, *chtěl, šěl, šéstej, sédmej*, zápor *né, něñi*; jsou patrně mladšího původu.

Mimo uvedené obce západní části nářečí setkáváme se na Kelečsku se zúženými tvary v Kelci, Horních a Dolních Těšicích a v Babicích, avšak jen po *l*, a to nikoli důsledně (*kolěpka* || *kolípka, lémec* || *límec, v líte, mlíko, políjka, talěř* || *talíř, obilí, petrzelí, podmáslí, uhlí, zelí* — avšak vždy jen *léhat sy, lésa, léskovej, lést, létat, lét, pléct, vléct* a obvykle *handlěř* || řídk. *handlíř* a *chlév* || řídk. *chlív*). Je zřejmé, že sem tyto zúžené tvary pronikly ze západní části nářečí.

5. Dlouhé *ó* je jednak v zdůmacněných slovech cizího původu, např. *kastról, parazol, maróřit...*, jednak v slovech domácích, jako v číslovce *ósmej* (při hanácké hranici u nejstarší generace *úsmej* jako v hanáckém sousedství), v příslovcích *dólu, lóñi*, v sloves. tvarech *móžu, móžeš...*, *chórovat* || *chorovat, róchat* || *rochat*, především pak v postavení uvnitř slov před *ň, j*, příp. *y*, tedy *hóñijou ho, klóñit se, zvóñit; bóji se,*

hóji se to, hnójit, kójit, chjóji... || výslovnosti bóy se, dóy, hóy se to, pohnýt..., kde alternuje s o krátkým, např. stróji se : stroj se, móžu : pomóž apod.

Dokumentuje tedy dnešní samohlásková soustava kelečského nářečí jeho přechodovost: jednak odpovídá samohláskové soustavě sousedních nářečí valašských (a proto se kelečské nářečí právem počítá k nářečím moravskoslovenským¹⁶), jednak bifonematické diftongy *ej, ou*, příp. změna *é > í/ý* na části území dosvědčují její těsnou souvislost s nářeční oblastí hanáckou. Že se tyto diftongy dále neměnily v *é, ó* jako v hanáčtině, způsobila zřejmě dobová izolace kelečské dominiální jednotky v údobí utuženého feudalismu, která zároveň pomohla stabilizovat výsledek dotavadních jazykových procesů i vůči sousední oblasti středobečevské.

POZNÁMKY

¹ J. Bělič, *Dolská nářečí na Moravě*, Praha 1954.

² Tímto nářečím se mluví v městě Kelči a v 15 obcích kolem něho: v Babicích, Dolních a Horních Těšicích, v Kelečské Lhotě, Kladerubech, Komárně, Komárovičích, Kunovičích, Malhoticích, Němeticích, Policích, Provodovicích, Rouském, Všechovicích a Zámrskách.

³ B. Havránek, *Česká nářečí* (Čs. vlastivěda 3, Praha 1934, 100 a 107).

⁴ *i* (< *ie* st. *i* pozdějšího) se pak především po sykavkách, ale i po jiných hláskách měnilo dále v *y* a to pak často uvnitř slov víceslabičných, výjimečně i slov jednoslabičných, v dvojhlasce *ej*, např. *sýň, na sýňi || na sejni, dožral || dožeřat, dřýmal || dřejmat, hrých || hřechy, krýb || křejb, krýsyt || křejsyt, hrýt, přemřýt, přejstka, řejbyca, řejdit, řejkat, střejkacka, třejska, třýt, přývřýt; psý počasý, božý dopuštěnit; horsý, horšýho... proti písek, spívat, bída, křítko, štítit, vtra, umírat, smít se, dřška, tím, hňtzo, požehndnit, vtm, viš.*

⁵ Výjimku tvoří okrajový úsek ostravský, kde je obdobně jako ve slovenštině stav bez přehlásky: *smjal se, zašal, vylal, ožabe, uvjazhe* (srov. A. Lamprecht, D. Šlosar, *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví*, Praha 1962; A. Lamprecht, *K fonologickému systému v lašských nářečích*, Slavica Pragensia IV, 101).

⁶ Jde většinou o bývalá sídla místní správy dominia kelečského a statku malhotického a všečovického (Provodovice tvořily se Všechovicemi jeden statek).

⁷ Srov. han. -ijó.

⁸ V 3. a 6. p. pl. subst. fem. a neuter je ovšem paradigmatické *-ám, -ách* jako u tvrdých vzorů (*ulcám, kolnám, sfinám... , polám, staveňám... , v baraňicách, sukňách, kolajách... , ložách, polách, staveňách*) a v časování sloves typu *poučat* koncovka *-ám* jako u typu *dělat*.

⁹ V nářečí karlovickém se podle F. Svěráka (*Karlovické nářečí*, Praha 1957, 23) st. 'á v těchto pozicích zčásti zachovalo: *zbožá, do zelá, do náruťá, průťá, listá*.

¹⁰ Před souhláskami neměkkými a, např. *pata, patro* (// řidk. *pjatro*), *hovado, vadnout* (// řidk. *vjadnout*), *maso, pamatovat, tahnout, datel* (// *đetel, đatel*), *ščasnej, hrada, přadlena, přaslica, přaska, jazyk; řetaz, kuřacko* apod.; *pátej, vázat, pořádek, jáсна, játra*.

¹¹ Srov. A. Lamprecht, D. Šlosar, l. c. 50.

¹² Tamt. 82, 83.

¹³ V západních nářečích se *l* a *l* vyrovnávalo podobně jako splyvalo starší *y* a *i*. Proti tomu v nářečích východních se drželo *l* a *l* a rozdíl mezi *y* a *i* k cílům fonologickým. Na Kelečsku a v oblasti hanáckých nářečí se obě tendence stýkaly.

¹⁴ Kelečtí poddaní se zúčastnili odboje. Podle zápisů v Registrech města Kelče, které začínají r. 1622, kdy trestání bylo v proudu, se v té době vystřídalo na gruntech značné množství držitelů; nebyli to synové hospodářů, nýbrž cizí rody nebo vzdělenější příbuzní.

¹⁵ V tomto *í/ý* se asi obráží dvojitá změna: jednak *é > í* (srov. u jmen rodin v nářečí moravskoslovenském), jednak st. *ie > í* (F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 298).

¹⁶ Srov. B. Havránek, l. c.

К ВОПРОСУ ПЕРЕХОДНОСТИ СИСТЕМЫ ГЛАСНЫХ В Т. НАЗ. КЕЛЕЧКОМ ГОВОРЕ В ВОСТОЧНОЙ МОРАВИИ

Автор подробно описывает фонетические явления в описываемом говоре и показывает системные отношения этого говора к среднечешским (ганацким) и восточноморавским (моравскословацким) говорам.